

EL “CARMEN CAMPI DOCTORIS”. *

ESTAT DE LA QÜESTIÓ A LA VISTA DE LA BIBLIOGRAFIA RECENT PRIMER ASSAIG DE RECULL BIBLIOGRÀFIC

NARCÍS FIGUERAS I CAPDEVILA

INTRODUCCIÓ

Un dels testimonis més conspicus d'allò que s'ha anomenat “precursors llatins de l'èpica romànica”¹ a Catalunya és el ripollès “Carmen Campi Doctoris”². Es tracta d'un poema llatí, malauradament fragmentari, a honrança del guerrer castellà Roderic Díaz de Vivar

(*) Tot agraïnt sincerament la requesta que m'ha fet el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, sempre amatent a tot allò d'interès vinculat al seu àmbit en els camps històric, filològic i científic, m'he avingut a donar una difusió més àmplia a aquest senzill estudi introductori, fruit d'un curs de doctorat seguit amb el Dr. Udina, sobre un text tan ple de referències suggerents com ara aquest. No pretenia ni de lluny exhaurir-ne les possibilitats d'exploració o d'anàlisi, ans oferir els punts claus d'unes opinions autoritzades, que sovint cal afrontar amb una raonable dosi d'escepticisme, i que permetran de continuar-hi treballant amb més aprofundiment. Certament, de les possibles i probables deficiències que hom hi observi només l'autor n'és responsable, alhora que, si n'hi ha algunes que han estat subsanades en una revisió recent o d'altres que mereixeran en breu més atenció, la qual cosa justifica aquesta nota precautòria, ha estat gràcies a la sagaç lectura i pertinents observacions de Miquel Sitjar i Serra, a qui m'honoro a professar una amistat sense reserves.

1. E. v. RICHTHOFEN-1983.

Oferim les referències bibliogràfiques abreujades de la següent manera: el nom de l'autor en majúscules seguit de l'any d'edició; si dues obres d'un mateix autor són publicades el mateix any, duen a darrera una lletra (a, b,...) que indica l'ordre alfabètic amb què apareixeran al *Recull bibliogràfic*.

2. WRIGHT-1979, p. 227: “Despite the insistence of every editor in transcribing it in this manner, “campi doctor” is quite clearly two words in the manuscript on all four occasions it is used”.

és el primer testimoni poètic sobre aquest personatge, que serà el protagonista de tot un cicle èpic, sota el títol àrab de "Cid".

La qüestió més important a debatre sobre el "Carmen" és la seva datació i, per consegüent, la seva relació amb la literatura romànica incipient a la Península. Les posicions "tradicionalistes", amb Menéndez Pidal al capdavant, han postulat sempre una data reculada i un cert caràcter semipopular, a fi de provar, tot fent una complicada cabriola, l'existència de poesia o cançons vernacles castellanès, precursors de l'èpica posterior, que l'haurien pogut inspirar³.

La qüestió només es pot dilucidar, a criteri nostre, si s'emmarca en la història de la literatura europea com un tot cultural i cronològic, en evolució constant, però global. L'autoritzada opinió d'E.R. Curtius —emesa per uns ulls avesats a veure i a valorar peces semblants de tota Europa— es decanta per a situar el "Carmen Campi Doctoris" en l'anomenat "renaixement llatí del segle XII"⁴. Aquesta opinió, ja antiga, ha estat revaloritzada recentment per diversos autors que s'han ocupat, amb rigor i des de molts angles, d'analitzar el poema. L'excel·lent i minuciós estudi de Roger Wright⁵ —que, segons sembla, ha circulat poc— fa una dissecció del "Carmen" des del punt de vista formal, però no acaba d'extreure'n les conseqüències de caràcter cronològic que eren d'esperar. Amb tot, és la millor anàlisi que s'ha fet mai d'aquest poema.

D'altra banda, Colin Smith, gran i sovint polèmic estudiós del cicle cidí⁶, en unes recents aportacions, ha demostrat concloentment que l'opinió de Curtius és ben vigent. Per a Smith⁷, el "Carmen" és datable a la segona meitat del segle XII i, sobre la base de l'acurada anà-

3. M. PIDAL-1929 el datà "hacia el año 1090" i reconegué, amb MILÀ-1847 i MILÀ-1853, la "patria catalana" de l'autor. No s'entén que pensi en cançons vernacles contemporànies d'aquesta data; en qualsevol cas, com ha recordat BARCELO-1965 s'hauria de tractar de cançons en diversos vernacles romànics (català, aragonès,...).

4. CURTIUS-1948, p. 552: "España apenas tuvo un papel en el *renacimiento latino del siglo XII*. La cultura islámica del Sur era muy superior a la cristiana del Norte. Sólo en el Noroeste —en Navarra, y sobre todo en Cataluña— hay desde el siglo XI centros en que se cultiva la literatura latina, tal como irradia desde Francia. El más importante de estos centros es el monasterio de Santa María de Ripoll, cuna de la reforma cluniacense; florece aquí una escuela de poetas latinos, a la cual debemos canciones amorosas y también lamentaciones fúnebres panegíricas. Entre éstas hay un *poema sobre el Cid*, del que desgraciadamente sólo se conservan las primeras estrofas, de modo que no es posible saber si se escribió antes o después de su muerte; en todo caso es el primer poema que se compuso sobre el Cid".

5. WRIGHT-1979; SMITH-1982, p. 99. n.3 afirma sobre l'article de Wright: "This publication is well-known to Latinists but may not have circulated well among Hispanists".

6. Smith és el defensor de l'autor culte per al "Poema de mio Cid", que ell anomena Per Abad, tradicionalment considerat només el copista.

7. SMITH-1982 i SMITH-1983, pp. 67-97.

lisi formal de Wright, conclou que el seu caràcter erudit l'allunya de qualsevol vinculació a ambients populars, com hom pot comprovar, d'altra banda, en un simple lectura.

Pel que fa a la seva integració en el marc del corpus cidà, Smith ha demostrat amb encert com és el "Carmen" qui depèn en certs aspectes de la "Historia Roderici" (datable abans de la meitat del s. XII), i no pas a l'inrevés, com cregué Wright, tot acceptant la cronologia tradicional i "tradicionalista", que el situava "in the Cid's lifetime".

Així doncs, Wright i Smith —el primer en els aspectes formals, el segon en la qüestió de la datació i les fonts— seran els guies de la nostra exposició succincta, que no és altra cosa que un *status quaestionis*, a la vista d'aquestes dues aportacions recents, sobre la valoració i crítica del "Carmen Campi Doctoris". Ambdós estudiosos ofereixen en llurs respectives publicacions, de fàcil accés per al lector interessat, àmplies notes bibliogràfiques i síntesis de les posicions tradicionals sobre el tema, de manera que això ens eximeix de referir-nos-hi més extensament i allargar massa aquests papers.

Nogensmenys, la nostra contribució a l'estudi del "Carmen" es veu complementada per la confecció d'un primer assaig de recull bibliogràfic complet, que oferim per tal que un hom pugui ampliar el seu camp de visió o, si més no, extreure les seves pròpies conclusions.

Oferim en la primera part del treball el text llatí del "Carmen" i la nostra versió al català, amb notes i en una disposició còmoda i de fàcil consulta per al lector, de cara al seguiment de les idees exposades en el cos de l'estudi. Tot seguit, entrem en la consideració dels aspectes formals més rellevants (manuscrit, mètrica, lèxic, tòpics,...), que aporten una considerable llum sobre els problemes d'autoria i datació. I en un tercer i darrer apartat, repassem els fets de la vida militar del Cid narrats pel "Carmen" per a remarcar la seva distorsió de la realitat, abordem el problema de les fonts i exposem, finalment, les diverses hipòtesis pel que fa a la datació del poema.

1. EL TEXT. TRADUCCIÓ I NOTES

Oferim tot seguit el text sencer del "Carmen" amb la versió catalana i les anotacions textuais i lingüístiques que ens han semblat més imprescindibles. Tot i que es tracta d'un text fàcilment accessible a través de M. PIDAL-1929, no obstant això, el consignem ací, a fi que el lector pugui seguir amb més comoditat l'argumentació posterior. Pel que fa a la

transcripció del text llatí seguim en tot WRIGHT-1979, que és qui millor "has sound manuscript authority"⁸.

Pel que fa a la nostra versió al català hem estat escrupolosos a mantenir la literalitat, sempre que això ha estat possible. Altrament, indiquem qualsevol canvi o matisació en l'*apartat particular de notes* d'aquesta secció, que hem conservat ací per a major comoditat del lector; és també amb aquesta intenció que hem disposat el text traduït al costat mateix del text original.

Vet ací que podem (podríem)
relatar aquelles famoses gestes de
Paris i de Pirrus, i també d'Eneas,
que molts poetes han deixat entensament
consignades amb lloança.

Què en farem, però, del fets
dels pagans, si ja es van envilint
(deteriorant) per la seva gran
antiguitat? Ara cantem les modernes
guerres del cabdill Roderic.

De fet, si comencéssim a
referir-les totes, mil llibres no
podrien encabir-les, per molt que
fos Homer qui les cantés, amb tot
el seu esforç.

8. SMITH-1982, p. 99, n. 3. La cura extrema de Roger Wright és ben palesa, quan ell mateix indica (WRIGHT-1979, p. 218): "The head of the photographic service of the Bibliothèque has kindly photographed these folios for me under both infra-red and ultra-violet light, but this has not revealed any more of the original text". Es refereix exclusivament als darrers folis (80r-80v), especialment deteriorats, com ja veurem més endavant.

No cal dir que el text original—que no hem vist al natural ni fotografiat—presenta abreviatures i no té puntuació, qüestions que ja resolen els editors moderns. Nosaltres seguim WRIGHT-1979, en tot.

1 Ella¹ Gestorum Possumus Referre
Paris et Pyrri, nec non et eneae,
multi poete plurimum laude
que conscripsere

5 Sed paganorum quid iuuabunt acta
dum iam villescant vetustate multa?
modo canamus Roderici nova
Principis bella.

Tanti uictoris nam si retexere
10 ceperim cunta², non hec³ libri mille
capere possent, omero⁴ canente,
sumo⁵ labore.

1. "Ella" ha estat interpretat per DU MÉRIL-1847 com a contracció d'"En illa", que és com ho traduïm nosaltres, amb el valor melioratiu clàssic d'"ille". Aquesta construcció apareix sovint a Terenci i Priscia, autors ambdós presents a la biblioteca de Ripoll (NICO-LAU-1923).

2. cunta = cuncta

3. hec = haec

4. omero = Homero

5. sumo = summo

Malgrat tot, també jo,
tot i que vaig aprendre poc del
que se m'ensenyà, unes quantes coses
entre moltes, amb tot, confiaré
les meves veles poètiques als vents,
mariner atemorit que sóc.

Vinga, amb goig, multituds
de gent, oïu aquest himne al "campi
doctor"; sobretot aquells que confieu
en la seva força, veniu tots!

Era nascut de llinatge molt noble,
car a Castella no n'hi ha cap
de més antic que aquell; Sevilla i
la riba de l'Ebre conegueren qui era
Roderic.

Fou aquest el seu primer
combat singular, quan de jove vencé
el navarrès; d'aleshores ençà
fou anomenat "campi doctor" per
boca de la gent gran.

Ja s'augurava el que havia
de dur a terme, car havia de vèncer
en els combats dels comtes, trepitjar
amb els seu peu el poder dels reis
i capturar-los amb la seva espasa.

Verum et ego parum de doctrina
 quamquam aurissem⁶ e pluribus pauca
 15 rihtmice⁷ tamen dabo ventis vela,
 pavidus nauta.

Eia letando⁷ populi caterue⁸,
 campi doctoris hoc carmen audite;
 magis qui eius freti estis ope,
 20 cuncti uenite.

Nobiliori⁹ de genere ortus,
 quos¹⁰ in castella non est illo maius¹¹;
 hispalis novit et iberum litus
 quis rodericus¹².

25 Hoc fuit primum singulare¹³ bellum
 cum adolescens deuicit nauarrum;
 hinc campi doctor dictus est maiorum¹⁴
 ore uirorum.

Iam portendebat quid esset facturus,
 30 comitum lites nam superatus¹⁵,
 regias opes pede calcaturus
 ense capturus.

6. aurissem = haurissem "pouar", "acabar-se, empassar-se"

7. rihtmice = rythmice

7. letando = laetando

8. caterue = catervae

9. nobiliori "molt, força noble" (intensiu)

10. quod (causal)

11. maius "més antic" (cf. maiores "els avantpassats")

12. cal sobreentendre sit.

13. singulare = pot significar notable, o bé individual, cos a cos

14. maiorum "els vells, ancians"

15. superatus = superaturus

Tant l'estimà Sanç, rei del
país, en veure'l de jove complint
les seves ordres, que volgué donar-li
el comandament del seu principal
exèrcit.

En refusar-s'hi ell, Sanç
volia donar-li un honor més alt,
si no li hagués sobrevingut tan
sobtadament la mort, que no
perdona ningú.

Després de la seva mort, perpetrada
amb traïdoria, el rei Alfons
obtingué el país; donà a Roderic allò
que el seu germà li havia promès tot
al llarg de Castella.

Certament, començà d'estimar-lo
no menys (que Sanç), i volia elevar-lo
per damunt dels altres, fins
que els seus iguals a la cort començaren
d'envejar-lo.

Tot dient al rei: "Senyor,
què fas? Obres malament contra tu
mateix, quan decideixes d'exalçar
Roderic, i això ens desplaui.

Tingues per sabut (que) mai no
t'estimarà, car fou curial del teu
germà; sempre maquinà i conspirà
contra tu".

Quem sic dilexit sancius, rex terre¹⁶,
iuuenem cernens adlata¹⁷ subire;
35 quod principatum velit illi prime
cohortis dare.

Illo nolente, sancius honorem
dare uolebat ei meliorem,
nisi tam cito subiret rex mortem,
40 nulli parcentem.

Post cuius mortem dolose peractam,
Rex eldefonsus obtinuit terram;
cui¹⁸ quod frater uouerat per totam
dedit castellam.

Certe nec minus cepit hunc amare
ceteris plusquam uolens exaltare,
donec ceperunt ei inuidere
compares aule,

Dicentes regi: Domine, quid facis?
50 Contra te ipsum malum operaris,
cum rodericum sublimari sinis;
displicet nobis.

Sit tibi notum: te numquam amabit,
quod fui fratris curialis fuit,
55 semper contra te mala cogitabit
et preparabit.

16. terre = terrae

17. adlata = Llat. med. "cosa encarregada a algú"

18. cui = es refereix a Roderic, pel sentit cotextual (cf. estrofa següent)

Havent sentit els mots d'aquests
murmuradors, el rei Alfons, tocat de
gelosia en son cor, tement de perdre
el tron de l'honor, a causa de la por
que sentia,

tot el seu amor converteix en
ira, cerca ocasions contra ell, tot
retreient-li pel poc que sabia moltes
coses que ignorava.

Ordena desterrar Roderic: ell
comença a partir d'aleshores a combatre
contra els serraïns, devastar les
terres d'Hispania i destruir ciutats.

Arriba a la cort del rei que el
"campi doctor", junt amb els millors
dels serraïns, prepara aleshores per
a ells (rei i cortesans) un parany de
mort.

Aïrat ulta mesura, aplega la
cavalleria, li prepara la mort,
si no era pas caut, tot ordenant que,
si era capturat, fos executat.

Quibus auditis susurronum dictis,
rex elfefonsus, tactus zelo cordis,
perdere timens solium honoris,
60 causa timoris,

Omnem amorem in iram convertit,
occasiones contra eum querit¹⁹,
obiciendo per pauca que²⁰ novit
plura que²⁰ nescit.

65 Iubet e terra uirum exulere:
hinc cepit ipse mauros debellare,
yspaniarum patrias uastare,
urbes delere.

Fama peruenit in curiam regia
70 quod campi doctor, agarice²¹ gentis
obtima²² sumens, adhuc parat eis
laqueum mortis.

Nimis iratus iungit equitatus,
illi parat mortem nisi sit curatus.
75 precipiendo quod si foret captus,
sit iugulatus.

19. querit = quaerit

20. que = quae

21. agarice = agaricae (d'Agar, els serrains)

22. obtima = optima

L'esmentat rei envia el superb
comte Garsia per a combatre'l; llavors
el "campi doctor" duplica el seu triomf
tot mantenint
el camp de combat.

I certament, aquest havia estat
el seu segon combat, en el qual
Garsia fou capturat junt amb d'altres;
anomenen Cabra aquest indret, on també
fou conquerit un castell.

D'aquí ve que, per totes les
terres d'Hispania, el seu nom és tingut
per famós entre tots els reis, que el
temen tots per igual i paguen diners
(pels seus favors o per tal que no els
molesti, o en vassallatge).

També va protagonitzar un tercer
combat, que Déu li permeté de vèncer;
tot foragitant-ne uns, en capturà
d'altres, i va entrar a sac al castell.

Efectivament, el marquès-comte
de Barcelona, a qui els sarraïns paguen
tributs, junt amb al-Hagib de
Lleida, amb un exèrcit,

Ad quem garsiam comitem superbum
 rex prenotatus²³ misit debellandum;
 tunc campi doctor duplicat triumphum²⁴
 80 retinens campum;

Hec²⁵ namque pugna fuerat secunda,
 in qua cum multis captus est garsia;
 capream vocant locum ubi castra
 simul sunt capta.

85 Unde per cunctas ispanie partes
 celebre nomen eius inter omnes
 reges habetur, pariter timentes,
 munus solventes.

Tercium²⁶ quoque prelium²⁷ comisit,
 90 quod deus illi uincere permisit,
 alios fugans, aliosque cepit,
 castra subvertit.

Marchio namque comes barchinone²⁸,
 cui tributa dant madianite²⁹,
 95 simul cum eo alfagib³⁰ ilerde
 iunctus cum hoste³¹,

23. prenotatus = praenotatus

24. triumphum = triumphum

25. hec = haec

26. tercium = tertium

27. prelium = proelium

28. barchinone = Barchinonae

29. madianite = madianitae "els àrabs"

30. alfagib = al-Mundir al-Hagib al-Dawlà, senyor de Lleida, Tortosa i Dènia

31. hoste = "exèrcit" (és normal en aquesta època).

assetjaven un castell de Saragossa
(reialme àrab), que duu el nom
àrab d'Almenar; i a ells demana el
vencedor que li donin pas per a portar-hi
queviures.

Com que es neguen a cedir a
la seva petició i a donar-li la possibilitat
de passar, de sobte ordena
que els seus s'armin, sense trigar.

Ell, el primer, també es vestí
la cuirassa, i hom no n'ha vist de
millor; se cenyí l'espasa fabricada
amb or per la mà d'un mestre.

Prengué la llança feta admi-
rablement, treballada en freixe d'un
bosc noble, que havia esmolat amb un
fort ferro, ben recta a la punta.

Sosté amb el braç esquerre
el seu escut, que era tot ell repujat
en or, en què hi havia dibuixat
un ferotge drac, amb un lluit estil.

Es protegí el cap amb un elm
brillant, que va decorar un artesà
amb làmines d'argent, i fixà l'obra
(a l'elm) amb una banda d'electre
a tot volt.

Cesar auguste³² obsidebant castrum
quod adhuc mauri uocant almenarum³³,
quos rogat uictor sibi dare locum
mitere uictum.

Cumque precanti cedere nequirent,
nec transeundi facultatem darent,
subito mandat ut sui se arment,
cito ne tardent.

105 Primus et ipse indutus lorica,
nec meliorem homo uidit illa;
romphea cinctus, auro fabrefacta
manu magistra;

Accipit hastam mirifice factam,
110 nobilis silve³⁴ fraxino dolatam,
quam ferro forti fecerat limatam,
cuspidē rectam.

Clipeum Gestat brachio sinistro,
qui totus erat figuratus auro,
115 in quo depictus ferus erat draco
lucido modo.

Caput muniuit galeam³⁵ fulgenti
quam decorauit laminis argenti
faber, et opus aptauit electri
120 giro³⁶ circinni³⁷.

32. Cesar auguste = Caesaraugustae

33. almenarum = Almenar (Segrià)

34. silve = silvae

35. galeam = galea (Abl.)

36. giro = gyro

37. circinni = circini

Muntà en el cavall, que un bàrbar
dugué de l'altra banda de la mar, i
que canvià per mil peces d'or, el qual
corre més que el vent, salta més que
un cérvol.

Ornat amb aitals armes i cavall,
no n'hi hagé de millors que
ell en la guerra de Troia, ni Paris
ni Hèctor, ni n'hi ha avui.

Aleshores prega...

Equum ascendit quem trans mare uexit
barbarus quidam, nec ne comutauit
aureis mille, qui plus vento currit,
plus ceruo sallit.

125 Talibus armis ornatus et equo,
paris uel hector melioris³⁸ illo
nunquam fuerunt in troiano bello,
sunt neque modo.

Tunc deprecatur/

38. melioris = meliores.

2. ASPECTES FORMALS

Apleguem en aquesta secció tot el que fa referència a la llengua i estil del "Carmen" (vocabulari, versificació, tòpica i fórmules,...), així com diverses qüestions prèvies, de crítica externa i interna, relatives al manuscrit que ens l'ha transmès.

2.1. El Manuscrit. Es tracta d'un manuscrit, pel que sembla, de primeries del s. XIII, de clar origen ripollès, atès el seu contingut, avui a la Bibliothèque National, a París (ms. 5132)⁹. WRIGHT-1979 afirma que hi fou dut el 1649. Segurament, degué trobar-se dins del lot de manuscrits procedents d'arxius catalans que Torres Amat¹⁰ retreu a Pere de Marca que s'endugués de Catalunya. El polític i historiador francès (1594-1662) fou enviat a Catalunya per Lluís XIV de França el 1644, durant la guerra dels Segadors, com a Intendent general, i hi residí fins al 1651¹¹. En el decurs d'aquests set anys, ultra l'arreglaga de dades per a la confecció de la seva monumental *marca Hispanica*, arreglaga també gran nombre de manuscrits catalans¹².

El ms. 5132, doncs, conté diversos documents, redactats per mans diverses, l'últim dels quals, segons WRIGHT-1979, afegit un cop la resta fou completa, és datat el 1218. Els folis 1-19v. contenen la *Historia Hierosolymitana*, de Raimon d'Aguilers; els ff. 26-79v. material sobre el concili de Nicea; els ff. 81r.-92v. una colla d'homilies; i els ff. 93v.-101r. una vida de sant anònima. La resta són documents d'interès per a Ripoll, entre els quals hi ha vuit poemes, un dels quals és el nostre. A més, n'hi ha un sobre la captura de Jerusalem¹³ i un altre en lloança de Ramon Berenguer IV i les seves victòries contra els serrains, escrit després de la seva mort el 1162¹⁴.

El "Carmen Campi Doctoris" ocupa concretament els folis 79v. (a partir de la meitat en avall) 80 v. (fins a la fi de les dues terceres parts del

9. Per a una descripció detallada del ms., DU MÉRIL-1874.

10. F. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar...* Barcelona (1836), art. "Pujades"; citat per M. DELCOR-1974.

11. Potser la data de 1649, donada per WRIGHT-1979, correspondria a un viatge que de Marca realitzà a França, després de la seva ordenació sacerdotal a Barcelona, l'abril del 1648, a fi de rebre la consagració com a bisbe de Coserans. No ho hem pas pogut dilucidar.

12. P. de Marca es féu també amb els papers que Jeroni Pujades (1568-1645) tenia preparats per a la seva vasta *Corònica Universal del Principat de Cathalunya*, els *Flosculi*, on havia copiat gran quantitat de documents avui perduts en llurs originals. Tot plegat, junt amb nombrosos mss. sostrets de fons catalans, Marca ho dugué cap a França i ara resta dipositat a la B.N.P.

13. NICOLAU-1923, p. 63-66, n. 50, el datà el 1099. Citat per WRIGHT-1979.

14. Ibidem, pp. 36-38, n. 13; citat per WRIGHT-1979, que afirma: "Ramón's mother was Ruy Díaz's daughter", recordatori important per a vincular dos documents del ms.

f.). El text hi és escrit de forma contínua, en ratlles seguides¹⁵, si bé es coneix que és vers pel fet que el mot inicial de cada estrofa és escrit en lletra capital i el final de gairebé tots els versos és assenyalat amb un punt.

El fet més significatiu del ms. és l'esborrament que ha sofert la part final del text i que converteix el "Carmen", malauradament, (com ja hem comentat a la Introducció) en una obra fragmentària, amb els conseqüents problemes de cara a la seva valoració crítica. La qüestió de la seva extensió original és factor decisiu, com veurem més endavant, a l'hora de precisar la seva datació. El text esborrat ocuparia nou línies i mitja més de prosa al f. 80r. i unes nou més al f. 80v. El tall es produeix enmig d'una línia i és fet, segons sembla, d'una forma premeditada i conscient¹⁶, atès que l'esborrament és perfecte, sense gradació: el mot final del text "deprecatur" es llegeix bé com els anteriors, mentre que el mot següent ja no es llegeix gens, com tots els posteriors. Comptant a base d'estrofes, el text perdut significa unes onze estrofes més, atès l'espai desocupat al ms. Ara bé, s'acabava ací el "Carmen"? Aquesta és, com ja hem dit, una qüestió opinable, discutible, però de vital importància en el debat sobre la data de composició del poema, com ha demostrat brillantment SMITH-1982.

El contingut del "Carmen", o el seu tema –ja que no disposem del text complet– són les "nova bella Principis Roderici" (v. 7-8), contraposades per l'autor a les "paganorum acta", que ja ranciïen per la seva "vetustas" (cf. infra: Tòpica d'exordi). Amb tot, si un hom considera només el text sobreviscut (o en postula una breu continuació d'onze estrofes, com fa Wright), és induït a creure que només es refereix a "the early military career" de Roderic Díaz de Vivar¹⁷. Molts estudiosos han estat d'aquesta opinió, que avui ja no sembla tan clara, com ha fet veure també Smith. És una qüestió a la qual ens tornarem a referir en parlar dels tòpics retòrics emprats al poema.

2.2 Mètrica. El "Carmen" és escrit en versos sàfics i adònics, en una combinació ben coneguda en la literatura llatina clàssica: l'anomenada

15. SMITH-1985, p. 140: "...muchos poemas medievales se redactaban así (en líneas continuas) para utilizar todo el espacio disponible en los costosos pergaminos. Los ejemplos de este fenómeno en la Península incluyen los textos del *Carmen Campidoc-toris*,...."

16. WRIGHT-1979, p. 218: "(el text) appears to have been erased for some reason connected with its content rather than merely in order to provide space".

17. Aquesta és la visió de WRIGHT-1979. En canvi, SMITH-1982 exposa tot un seguit d'idees molt interessants sobre la base dels tòpics èpics de poema, que, segons ell, anuncien una composició de més volada i de més extensió, com veurem.

estrofa sàfica, profusament usada per Horaci, Catul, Estaci, etc.¹⁸; consta de tres versos sàfics i un d'adònic, essent els sàfics endecasíl·labs i l'adònic pentasíl·lab.

Com és de suposar per l'època en què ens movem, el model clàssic és "imitat" a base de substituir el sistema quantitatiu, arruïnat ja de bona hora, pel sistema accentual; cada sàfic consta sistemàticament d'onze síl·labes (sense elisions), amb cesura a la cinquena i accents a la quarta i desena. L'adònic final de cada estrofa duu accent a la quarta, i eventualment a la primera, encara que no sempre. Aquest esquema del l'adònic pot reproduir-se a la primera part dels sàfics (abans de la cesura), bé que amb menys freqüència.

Aquest fet, de constituir en fixa la llargària dels versos i fixar també els accents –substituts de la quantitat sil·làbica perduda–, respon a la necessitat de crear una marcada recurrència i afavorir així la memorització de l'interpret i la comprensió fàcil del públic, ja que aquest tipus de poesia "rítmica" (= "rythmice") (v. 15) era composta per a ésser executada públicament: recitada, llegida en veu alta o cantada, fins i tot.

D'altra banda, WRIGHT-1979 ha indicat amb enorme encert que el fet de no tenir presents les elisions, pròpies del model clàssic (p. e.: (v. 29) "ma-gis-qui-e-ins-fre-ti-es-tis-o-pe" = 11 síl.; sense les elisions "qu(i)e-ius", o "fret(i)es-tis"), així com la no consideració dels diftongs propis de la pronúncia basada en el vulgar (p.e.: (v. 89) "ter-tium-quo-que-pre-lium-co-mi-sit" = 11 síl. sense diftongar "ter-tium", "pre-lium"), són factors indicatius que el "Carmen" fou compost per un autor i per a un públic ben familiaritzats amb el sistema de pronúncia (i versificació) estàndard eclesiàstica i oficial instaurat per la reforma carolíngia. No hi ha dubte, doncs, que Ripoll, i Catalunya en general, entraren molt més aviat, i de ple, en aquesta àrea geogràfico-cultural; i, doncs, es tracta d'una evidència més de l'autor i lloc de composició catalans; concretament Ripoll, focus cultural del país del s. IX al XIII.¹⁹

D'altra banda, el fet que el "Carmen" sigui construït d'acord amb el patró de la pronúncia "reformada" (cada lletra escrita, un so) indica també que tant l'autor com l'audiència havien d'ésser persones instruídes, atès que el "gran públic" –si podem usar aquest anacronisme– difícilment hauria comprès el llatí així pronunciat, des de la perspectiva del seu romànic o antic català.

18. En la nostra literatura l'ha imitat magistralment Mn. Costa i Llobera en les seves *Horacianes*: "Príncep afable de la docta lira./ mestre i custodi de la forma bella..."

19. Aquesta prova és vital si un hom considera, com fa WRIGHT-1979, que el "Carmen" fou escrit abans del 1.094. Altrament, si considerem, amb SMITH-1982, que es composà a la darrera meitat del s. XII, la prova, sense ésser valdera, perd consistència, atès que en aquesta data també a l'oest peninsular s'havia imposat el model carolíngi.

Finalment, el que el “Carmen” tingui l’anomenada “rima homotelèutica”, és a dir, de síl·labes finals àtones, i no pas des de la darrera accentuada, com exigia la versificació basada en els models vulgars, no fa res més que reblar tot el que hem dit i confirmar, com a mínim, que el “Carmen” és obra “of some sophistication”²⁰, i que no té cap relació amb ambients populars.

2.3. Lèxic. L’estudi del lèxic usat al “Carmen”, que Wright ha efectuat d’una forma tan minuciosa, indica que l’autor ha pouat –potser ni tant sols conscientment, ans d’una forma reflexa, fruit de la seva condició d’eclesiàstic erudit– en dues bandes principalment: d’una banda, els autors clàssics, amb preferència Virgili; de l’altra, els textos bíblics, la Vulgata.

D’altra banda, hom descobreix en el poema un bon gruix de vocabulari procedent de la formulística himnica; es tracta de clixés expressius propis dels himnes, sobretot religiosos, els quals, junt amb la versificació sàfica, reservada també en aquesta època als himnes, fan del “Carmen” un poema celebratori, de naturalesa himnica, com veurem a la secció següent.

2.3.1. Pel que fa al lèxic d’origen clàssic, com ja hem dit, la font és l’èpica llatina, sobretot Virgili i la seva *Eneida*, vinculació que el mateix poeta fa explícita en comparar (v. 127) les gestes de Roderic amb les del “troiano bello”²¹. A més, hi ha diverses altres referències al món clàssic. (vv. 2, 126).

L’evidència més palpable, que ha identificat Wright, es troba al v. 19: “magis qui eius freti estis ope”, on els mots “freti” i “ope” (aquest es repeteix al v. 31), totalment inusuals en llatí medieval i també a la Vulgata, remet, en canvi, a Virgili d’una forma clara (“freti” apareix a Virgili set cops). També hi ha ressons virgilians a la darrera part del text conservat (armament de Roderic: “indutus”, “lorica”, “hastam”, “galea”, “clipeum”, etc.)²².

2.3.2. Pel que fa al lèxic bíblic, l’estrofa vuitena (vv. 33-36) forneix un exemple evident de “ressonància”, gairebé textual, de clixé calcat, a causa del vocabulari i de la construcció triats. El verb “dilexit” i la frase consecutiva “sic... quod”, són fàcilment identificables al NT, sobretot per algú que tingui un coneixement profund de les escriptures –i fins i tot

20. WRIGHT-1979, p. 221

21. NICOLAU-1923, p. 5, ja indicà que l’*Eneida* havia estat el model principal de la poesia de l’escola de Ripoll (WRIGHT-1979, p. 222).

22. Per a una exposició detallada de tot això, WRIGHT-1979, pp. 222-3.

tenint-lo més modest—: es tracta del text de Joan, 3, 16 "Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret...". Un altre manlleu bíblic ben significatiu es troba als versos 71-2: "parat eis/ *laqueum mortis*". La construcció assenyalada apareix tres vegades a l'AT, la més pròxima a Ps. 18,5: "preoccupauerunt laquei mortis".

A més, el mot "exaltare" (v. 46) també suscita clares ressonàncies bíbliques (apareix a Mt. 23,13); "susurrones" (v. 57), no clàssic, apareix a Rm. I, 29; i un seguit de mots menys significatius són també d'origen bíblic: "romphea", "fabrefacta" (v. 107), "mirifice" (v. 109), "dolata" (v. 110), etc.²³

En definitiva, doncs, tant el lèxic virgilià com el procedent de la Vulgata, només tenen sentit en un context eclesiàstic d'alta erudició clàssica. El seu caràcter tan evident, a voltes, fa pensar que es tracta d'una tria lèxica destinada a fornir referències ben explícites entre el públic circumdant, que gairebé provoquen en el lector-oient —i aquesta era la seva finalitat— una "erudite smile" de complicitat, tot responnent a l'autor que li acaba de "picar l'ullet". Aquest fet, que també es produeix a propòsit de les fórmules himniques i dels tòpics usats al poema, denota el caràcter alegre i divertit de l'autor, cosa que ha extranyat alguns estudiosos. WRIGHT - 1979 diu amb una obvietat que no caldria haver de dir, que ésser "cheerful is not incompatible with being a monk" (p. 226).

2.3.3. Una qüestió important, que mereix que ens hi aturem un moment, és la relativa al títol del poema. El v. 18, pel que sembla, ens l'ofereix: "campi doctoris hoc carmen audite"; és a dir, doncs, "Carmen Campi Doctoris". Wright (veg. n. 2) ha estat el primer a transformar l'habitual "campidoctoris" en la forma bimembre que usem aquí i que es va imposant, atesa la consistència dels estudis de l'estudiós anglès. Ell ha afirmat que totes tres vegades que apareix al ms. la forma és bimembre, són dos mots.

El fet que l'autor vagi usar aquesta fórmula per a referir-se a l'apel·latiu que Roderic detentava, "Campeador" —abans d'esdevenir "Cid"—, quan la llatinització més normal d'aquest era "Campiator" —i "Campi Doctor" no té avantatges mètrics—, indica que ho va fer amb algun propòsit. Efectivament, aquesta denominació vincula el Cid amb una terminologia de caràcter religiós ("patres", "doctores") i jurídic ("iuris doctor"), amb matís de veneració i respecte. A més, Tovar²⁴ va suggerir que no estigués presa de St. Agustí, com efectivament així és, duent la qüestió novament a la condició eclesiàstico-erudita de l'autor. El text correspon

23. WRIGHT-1979. pp. 223.5.

24. TOVAR-1944.

25. WRIGHT-1979. p. 228

a un sermó (núm. 119, 4 de maig) del sant africà: “fac bonus miles, quod tuus te docuit campidoctor”. D'altra banda, el mot –els mots– és registrat en els lèxics de llatí medieval, bé que en dates posterior i mai com a dos mots.

Al capdavant, sembla clara la intencionalitat de l'autor: vincular Roderic amb la qüestió religiosa, atorgant-li una aurèola de “defensor de la fe” –tot i que combaté de la banda serraïna, tema escamotejat congruentment per l'autor del “Carmen”–, cosa que queda d'alguna manera confirmada amb un vers del propi “Carmen” (v. 90), quan precisament sobre la batalla d'Almenar –en què el Cid intervingué a favor del rei moro de Saragossa, com ja veurem– se'ns diu que “deus illi uincere permisit”²⁶.

D'altra banda, el nom de “Carmen”, que significa usualment “poema, cançó”, té ací un valor més significatiu: d'una banda, rebla el clau de la condició erudita de la composició (és un “carmen”, un poema, de confecció premeditada i acurada, no és una improvisació); de l'altra, suggereix la idea de “poema celebratori”, “himne”.

2.4. Formulística himnica. No és difícil de rastrejar en els repertoris d'himnes medievals un seguit de fórmules que són pròpies d'aquesta mena de composicions i que són presents al “Carmen”. Com ja hem indicat més amunt, el vers sàfic era, en aquesta època, reservat gairebé exclusivament a himnes, com ho demostra un repàs als volums dedicats a l'himnari carolingi i mossàrab a l'*Analecta Hymnica Medii Aevi*²⁷. Acabem de veure, a més, que el títol també ho suggereix. Només cal ara inventariar algunes d'aquelles fórmules.

La més vistent, la constitueix la cinquena estrofa (vv. 17-20): l'endrega al públic a fi que s'acosti –purament formular–, com si el poema hagués d'ésser recitat en una plaça; és característic de la tradició himnica, com demostra Wright amb abundants exemples, sobretot de vides de sants (novament Roderic connectat amb l'esfera de la divinitat). En són mots habituals els d'aquesta estrofa: “laetare”, “cateruae”, “cuncti”, “populi”, “audite”²⁸, “uenite”.

26. SMITH-1982 afirma que tota aquesta aurèola d'“héros chrétien” (cf. HORRENT-1976) constitueix una prova més de la datació tardana del poema, ja que durant la seva vida –i sobretot el 1083, abans de la conquesta de València– el Cid no era més que un “talented and lucky adventurer”. Només amb el pas d'un cert temps anà adquirint la fama d'heroi èpic, religiós i àdhuc “national”, amb una evident mitificació.

27. WRIGHT-1979, pp. 221-2 i 225-6.

28. M. PIDAL-1939, obsessivament preocupat a demostrar l'existència d'una èpica oral castellana primerenca, suggereix que aquest “audite” no fos una llatinització de l'“oïd” de la poesia popular castellana posterior. La més elemental lògica suggereix precisament el contrari o, almenys, no exigeix pas obligatòriament una connexió entre ambdós, com molt bé puntualitza WRIGHT-1979, p. 226.

També són característics de l'himnari medieval, entre d'altres manifestacions on la retòrica té part, una gran varietat de tòpics, en què el "Carmen" és particularment profús i no pas excessivament original. Passem a desgranar-ho tot seguit.

2.5. Tòpica. El repertori de tòpics que una mena de poema celebratori i ocasional com ara aquest pot presentar és extens. Curtius²⁹ estudià la qüestió amb deteniment i recullí un gran nombre de possibilitats, com ara els tòpics d'exordi, de falsa modèstia, etc.

Si repassem el poema ordenadament, a fi de remarcar els més interessants tòpics –que, de tant evidents, semblen escolars, exercitatoris, o almenys destinats a connectar amb un públic que també els coneixia–, ens adonem que la primera i segona estrofes són consagrades al *tòpic de l'actualitat del relat*: les gestes dels antics ja han estat llargament consignades, ara cal referir les gestes de Roderic, les "nova bella" del "Campi Doctor"³⁰. Continuant amb els tòpics d'exordi –també molt lligats al himnes– la tercera estrofa ens ofereix el de la *incommensurabilitat dels fets a relatar*: ni mil llibres no contindrien totes les gestes de l'heroi, ni que el mateix Homer s'hi esmercés amb tot el seu esforç. Aquí el tòpic es veu reforçat, a més, per la presència del més mític dels poetes antics.

L'estrofa quarta representa el *tòpic de la modèstia*, que no pot faltar mai: malgrat els meus pocs coneixements –perquè vaig aprofitar poc l'aprenentatge, no pas perquè se m'ensenyés poc o malament–, també jo "donaré les meves veles als vents", és a dir, "iniciaré la meua obra poètica", metàfora nàutica profusament usada³¹. La segueix un tòpic d'enorme difusió entre les fórmules de modèstia: "pavidus nauta", el poeta inicia la seva navegació "atemorit", "tímid", "insegur"³².

L'inici de la cinquena estrofa (v. 21) constitueix un exemple de *fórmula encomiàstica* –aconsellada per Quintilià, *Inst. Orat.*, 3, 7, 10-18³³ –per a lloar l'origen familiar d'un personatge: "nobiliori de genere ortus"³⁴; aquest continua al v. 26 amb "adolescens" atribuït a un Rode-

29. CURTIUS-1948 (3.ª reimpr. esp. 1981, pp. 122-160 ("Topica") i 189-212 ("Metàforas").

30. CURTIUS-1948, p. 131.

31. CURTIUS-1948, p. 189, en dona una bona colla (Ovidi, Properci Estaci, Manili, etc.), en què destaca Virgili, *Georg.* II, 41: "dare vela". Normalment, "el poeta èpic navega en un gran navio por el ancho mar: el líric en una barquichuela por el río". El "Carmen" no ho precisa.

32. També CURTIUS-1948, p. 128, en dona nombrosos exemples generals i afirma que una classe especial són aquells en què "el autor comienza su obra temblando, temeroso, trémulo..."

33. WRIGHT-1979, p. 223.

34. La fórmula entronca també amb la tradició antiga de la "prosopopeia". Recordem només el "Catilina" de Sal·lusti: "... nobili genere natus..."

ric que venç en el seu "*primum singulare bellum*", o bé amb el "*iuuenem*" del v. 34, quan el rei Sanç el veu "*subire adlata*", ambdós tòpics per a exaltar els èxits de la joventut (vid. supra n. 32).

A partir d'aquest punt el poema es torna més narrariu, fins que comença (v. 105) la descripció de l'armament del Cid, amb clixés com ara "*nec meliorem homo uidit ulla*" (v. 106), referit a la cuirassa; "*auro fabrefacta/manu magistra*" (v. 107-8), tot palant de l'espasa; "*mirifice factam*" (v. 109), dit de la llança, feta de fusta de freixe d'una "*nobilis siluae*"; o bé "*plus uento currit, plus ceruo sallit*" (v. 123-4), sobre el cavall del Cid. El poema acaba –resta tallat– amb una comparació formular entre el guerrer castellà i els herois de la guerra de Troia, Paris i Hèctor: "*...melioris illo/ nunquam fuerunt in troiano bello,/ sunt neque modo*" (v. 126-8).

Finalment, tot fent una valoració crítica d'aquests tòpics, cal dir que, com argumenta SMITH-1982, tots ells semblen augurar una obra d'ambiciosa volada –i de més extensió, doncs– en què figuraria almenys la conquesta de València, gesta de ressonàncies èpiques més altes que no pas la batalla d'Almenar. Per a SMITH-1982, doncs, aquestes fórmules tòpiques són un factor decisiu per a postular un "*Carmen*" extens i tardà –d'una època en què la "*mitificació*" del Cid s'hagi ja consumat i sigui lògic d'aplicar-hi aquests epítets grandiloqüents de ressons classicitzants.

3. CONTINGUTS, FONTS I DATACIÓ DEL POEMA

La part del text del "*Carmen Campi Doctoris*" que ha sobreviscut fins als nostres dies conté, essencialment –ultra l'ornamentació retòrica que hem exposat en la secció anterior–, tres combats o tres victòries del guerrer castellà, enllaçats de la següent manera:

- vv. 25-33: combat contra un guerrer navarrès ("*primum singulare bellum*") i auguris de supremacia damunt comtes i reis.
- vv. 34-65: situació privilegiada de Roderic sota Sanç II de Castella i, després de la mort d'aquest, "*dolose peractam*", sota Alfons VI de Castella i Lleó; murmuració de cortesans envejosos, que enemisten el rei amb Roderic.
- vv. 66-68: desterrament de Roderic per Alfons i campanyes del Cid al sud de la península contra els serrains; notícia d'un complot de Roderic, amb ajut serrai, contra Alfons, que envia el comte García Ordóñez contra ell; victòria de Roderic a Cabra ("*pugna secunda*"); fama del Cid per tota Hispània.

vv. 89-129: Causes i preparatius per al "tertium prelium" a Almenar, contra Berenguer Ramon II de Barcelona i al-Hagib de Lleida, Tortosa i Dènia.

Pel que fa al primer combat, els historiadors no es posen d'acord per a datar-lo. És difícil de localitzar, ja que no apareix esmentat en cap altra font, fora del "Carmen" i de la "Historia Roderici" (datable abans de la meitat del s. XII, d'autor possiblement lleonès, tradicionalment més valorada com a font de rigor històric). La "Historia" el situa després de la mort del rei Sanç (1072)³⁵, mentre que el "Carmen" l'esmenta abans, si bé no és pas del tot segur que estigui seguint un ordre cronològic en esmentar-lo, quan després encara hi ha versos formulars (els auguris, vv 29-33). D'altra banda, Barceló³⁶ ha buidat documentació navarresa i sembla que el Cid apareix vinculat a Navarra per qüestions de límits territorials vers el 1074.

Cal tenir present també que, en aquesta època, com ha indicat WRIGHT-1979, encara no és usual el "combat singular", cosa que donaria suport a una datació tardana del "Carmen", si no fos pel fet que el mot "singularis" significa tant "notable" com "individual", en llatí. A més, podria tractar-se d'una "individualització" d'una batalla general, com després Cabra resta polaritzada en García Odóñez.

Pel que fa a la mort de Sanç II, el "Carmen" afegeix, en relació a la "Historia", la dada "dolose peractam". SMITH-1982 ha interpretat això com una dada de la llunyania temporal i local de l'autor, mentre que l'autor de la "Historia", probablement lleonès, calla tota referència a un fet en què estava implicat el propi Alfons VI.

Té una importància especial el passatge en què els cortesans intenten i aconsegueixen d'enemistar el rei amb Roderic. Tant al "Carmen" com la "Historia" atribueixen diàleg —una petita escenificació dramàtica— a aquest fragment: els "susurrones" s'adrecen al rei advertint-lo sobre Roderic i recordant-li que és un home fidel al seu germà Sanç, ja mort, referència que sembla implicar indirectament Alfons i que cap estudiós no anota. WRIGHT-1979, però, ha remarcat la coincidència que posa en relació directa els dos textos.

Alfons VI desterra el Cid i aquest se'n vers el sud peninsular a combatre els serraïns, segons el "Carmen" —que coincideix en això amb el "Poema de mio Cid"—, mentre que en la "Història", a qui sempre s'ha donat més crèdit, el Cid ve a Barcelona i després a Saragossa; aquest fet

35. La "Historia" (921.3) només afegeix el nom de l'adversari: "...Eximino Garcez. uno de melioribus Pampillone...")

36. M. Barceló, "En torno a la Primera Lid Singular del Campeador", *Príncipe de Viana*, 102-103 (1966), pp. 109-126.

de l'estada a Barcelona també és recollit en el "Mío Cid", quan el comte de Barcelona, Berenguer Ramon II, a punt d'ésser capturat per segona vegada pel Cid, a Tèvar (1090), afirma: "...mio Cid el de Bivar./ Dentro de mi cort tuerto me tovo grand:/ firiom el sobrino e non lo emmendó más." (vv. 962-4). Aquesta sembla que fou la raó per la qual el Cid se n'anà tot seguit de Barcelona: els comtes —encara els dos germans Ramon Berenguer "Cap d'Estopes" i Berenguer Ramon, futur "el fratricida"— rebutjaren el seu oferiment de serveis militars mercenaris, hi hagué una disputa entre alguns nobles catalans i castellans, i el Cid decidí abandonar aquella cort i anar a Saragossa a oferir-se al rei moro al-Muktamin, enemic declarat dels catalans. Tot això és silenciàt per l'autor del "Carmen", que vol oferir una imatge de Roderic vinculada a la lluita contra els sarraïns en nom de la fe; tot i que més endavant esmenta l'ajut que Roderic tenia en complot suposat contra Alfons, de part de la "agarica gens".

Aquest darrer fet sembla que cal associar-lo amb l'atac de les forces cristiano-musulmanes del Cid —ja exiliat segons la versió del "Carmen"— contra Toledo, terra sarraïna tributària d'Alfons VI (1080-81?), fet que en la realitat provocà, segons sembla, el desterrament del guerrer castellà. El "Carmen" refereix després el combat de Cabra davant García Ordóñez, que tingué lloc abans i tot del 'raid' de Toledo, durant el cobrament de tributs al sud de la península.

Finalment, la referència a la batalla d'Almenar: Roderic va a l'ajuda de la plaça assetjada per Berenguer Ramon de Barcelona i al-Hagib de Lleida, Tortosa i Dènia. La victòria dels assetjats amb el suport del Cid des de fora dona com a resultat la captura del comte de Barcelona i el seu posterior alliberament. La batalla tingué lloc el 1082 i sembla que en això el "Carmen" s'ajusta a la realitat.

Així doncs, com veiem, hi ha una reorganització cronològica a la part central del poema, difícil d'explicar satisfactòriament. Cal dir, d'entrada, que un hom no ha de perdre mai de vista la naturalesa poètica i també fragmentària del "Carmen". La primera implicació ajuda a entendre els salts i els canvis, atesa la condició selectiva habitual de la poesia i, en aquest cas, les restriccions imposades pel caràcter laudatori i religiós. La segona implicació ens ajuda a relativitzar els fets continguts en la part sobrevivent del poema, en benefici d'un actitud més oberta i més àmplia de cara a conjecturar sobre la part desapareguda. La qüestió no és resoluble, però cal que un hom es permeti de plantejar-se-la: com era el poema sencer? quins altres fets recollia? què podem esbrinar a partir del que tenim sobre el que no tenim? etc., etc. Es tracta de la teodè SMITH-1982 basada en la transcendència dels tòpics retòrics del

text, que fan intuir un poema global de major alçada temàtica i de major extensió; teoria que inclou també la idea que el "Carmen" pouà en la "Historia" i no pas a l'inrevés, com cregué WRIGHT-1979.

Certament, Smith ha exposat brillantment les seves raons per a creure que la "Historia" és la font principal del "Carmen"; es tracta bàsicament d'arguments de caràcter textual (concomitàncies de vocabulari) i el fet que el "Carmen" no porti res de nou que no coneguem també a partir de la "Historia". Ara bé, com s'expliquen aleshores les divergències, sobretot cronològiques? Hom pot apel·lar, com hem fet ja, a la "selectivitat" del llenguatge poètic i de l'estil laudatori i formular, però el reajustament factual sembla indicar un canvi de font o bé un caprici inexplicable.

Al capdavant, tot corrobora, però, l'opinió de Smith d'una data tardana per al "Carmen". Només així s'explica la distorsió de la informació i l'aurèola heroica del Cid —impensable en vida d'ell i en un territori tan allunyat de les seves aventures més importants.

Quina data, però? Aquesta és una altra qüestió. La comparació de la bibliografia recent que hem buidat profusament (WRIGHT-SMITH) reporta una curiosa coincidència. Wright, partidari de la data antiga (1083), contemporània dels fets (com M. PIDAL i d'altres), parla de la transcripció del poema i dona la data del 1200. Smith dona, al seu torn, com a data de composició del poema, darreries del s. XII. Ambdós es mouen en un mateix període, bé que assignant-hi fenòmens relatius al "Carmen" de diversa naturalesa. Certament, les darreries del s. XII primeries del s. XIII són moments de fervor croat, que poden haver afavorit tant la còpia d'un poema sobre el Cid, com la seva composició efectiva. València, subjecte de la gran aventura cidiana, ha estat assignada com a territori de reconquesta, per aquestes dates, a la ja Corona d'Aragó i l'eficàcia conqueridora del Cid és un bon model a imitar, per a no deixar-se perdre la plaça, com succeí després de la mort del Cid.

No hi ha dubte que l'única raó de pes per a mantenir la datació reculada és l'obstinació de l'escola "neotradicionalista" —hereva de M. Pidal— a justificar la inspiració vernacle del poema, quan la seva naturalesa erudita està fora de dubte i, en qualsevol cas, com ha recordat Barceló, els vernacles peninsulars eren ja diversos en aquella època (1080-90), i no expliquen necessàriament res sobre l'evolució de la poesia castellana uns versos llatins escrits en ple Pirineu, siguin o no inspirats en cançons populars sobre batalles recents. Que degueren existir cançons d'aquest tipus, és ben possible. Que Berenguer Ramon II "el fatricida" comptà —com també s'ha argüït a favor de la datació reculada— amb un fort partit hostil a Catalunya és cosa fora de dubte, ja que fou desterrat

i morí a Terra santa; però això no explica que un monjo ripollès escrivís un poema sobre un seu enemic. A més, també és cert que, després d'Almenar i de la segona derrota de Tèvar, el Comte signà un pacte a Daroca amb el Cid i que pels volts del 1098 casa del seu nebot, fill del "Cap d'estopes" i futur rei Ramon Berenguer III, amb Maria Roderic, filla del Cid.

En definitiva, doncs, hi ha arguments per a contrarestar la datació més reculada, mentre que la datació més recent que proposa Smith –independentment de si la "Historia" és o no la font per al "Carmen"– sembla la més congruent amb les conclusions de l'anàlisi formal minuciosos de Wright– que ell no extreu del tot– i amb els fets externs que concorren en la data de finals del s. XII.

Així doncs, la intuïció de Curtius –potsèr superficial, com creu Wright– es veu confirmada: el "Carmen Campi Doctoris" ocupa el seu lloc en el renaixement llatí del segle XII, com a element representatiu de l'**escola poètica de Ripoll** –d'altra banda, tan coneguda per "l'Anònim enamorat". És un poema erudit, elaborat, de cenacle o d'èlite, per la pronúncia, el lèxic i l'estil, circumscrit a Ripoll, d'on segurament mai no sortí i, doncs, amb relacions poc clares amb el corpus cidià. És, sí, un precursor de l'èpica romànica, en el marc de la literatura europea, cronològicament, però no n'és cap font directa ni ell s'abeurà mai en la veu popular del seu temps, les dareries del s. XII.

RECU LL BIBLIOGRÀFIC

Intentem en el present *recull* –és una primera aproximació– d'aplegar tota la bibliografia més recent de caràcter concret sobre el "Carmen Campi Doctoris", a través de les notes bibliogràfiques de les obres o articles que realment hem pogut consultar (i que són indicades amb *). No exclouem pas, ni de bon tros, que moltes altres obres de caràcter general sobre la literatura llatina europea o sobre la història cultural de Catalunya o Espanya hi facin referència. Aquest *recull*, doncs, susceptible com és d'ésser ampliat, constitueix, malgrat tot, un bon punt de partença per a un estudi més aprofundit del tema, que oferim al lector i que no descartem de continuar personalment.

AMADOR DE LOS RIOS, J., *Historia Crítica de la Literatura Española*, 2 vol. Madrid (1862); New York (1970) (pp. 343-6; edició).

BAIST, ?, "Die Heimat des lateinischen Hymnus auf den Cid", *ZRPh* 5 (1881) pp. 64-70.

*BARCELÓ, M., "Algunas observaciones al *Carmen Campidoctoris*", *Saitabi* 15 (1965), pp. 37-58.

- *BEER, R., "Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll", *Sitzungsberichte des Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*, (1907-8) (trad. cat.: _____, "Los Manuscrits de Ripoll", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, (1910)).
- BERTONI, G., *Il Cantare del Cid*, Bari (1912), (pp. 197-204).
- BONILLA Y SAN MARTIN, A., "Gestas del Cid Campeador (crónica latina del siglo XII)", *BRAH* (Boletín de la Real Academia de la Historia), 59, (1911), pp. 161-257.
- CIROT, G., "Le 'Carmen Campidoctoris'", *BH* (Bulletin Hispanique), 33 (1931), pp. 144-149 (= CIROT-1931a).
- _____, "Le rythme du 'Carmen Campidoctoris'", *BH* 33 (1931), pp. 247-52.
- _____, "Le vrai Cid", *BH*, 41 (1939), pp. 86-89.
- _____, "Quelques mots encore sur le Cid", *BH*, 41 (1939), pp. 178-180.
- *COLL I ALENTORN, M., "La Historiografia de Catalunya en el període primitiu", *Estudis Romànics*, 3 (1951-2), pp. 139-196.
- CURTIUS, E.R., "Der Cid Rhythmus", *ZRPh*, 58 (1938), pp. 162-72.
- *CURTIUS, E.R., *Europäische Literatur lateinisches Mittelalter*, Berna (1948) (2.ª ed. 1954) (1.ª ed. esp. Madrid (1955); hem usat la 3.ª reimp. Madrid (1981)) (= CURTIUS-1948), p. 552.
- *DELCOR, M., "Le 'scriptorium' de Ripoll et son rayonnement culturel. État de la question", *Cahiers du St. Michel de Cuxa* V (1974)
- *DRONKE, P., "The interpretation of the Ripoll Love-Songs", *RPh*, vol. XXXIII, N° 1 (August, 1979).
- HORRENT, J., "Note sur le Cid, 'Héros Chrétien'", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 54 (1976).
- _____, "Sur le 'Carmen Campidoctoris'", *Studi in onore di Angelo Monteverdi*, 1, Mòdena (1959), pp. 334-52 (reimp. amb revisió de notes com a Cap. 2 a *Historia y Poesía en torno al Cantar del Cid*, Barcelona (1973), ed. per la qual cita Wright).
- MARTINEZ, H.S., *El Poema de Almería y la Épica Románica*, Madrid (1975) pp. 411-15. (ed.) i pp. 348-53 (crít.).
- MENENDEZ PIDAL, R., "La Épica Española y la 'Literarästhetik des Mittelalters' de E.R. Curtius" *ZRPh* 59 (1939), pp. 1-9.
- *_____, *La España del Cid*, 2 vols., Madrid (1929) (revisat el 1947; 5.ª ed. 1956), pp. 876-884.
- DU MÉRIL, E., *Poésies Populaires Latines du Moyen Age*, París (1847), pp. 284-314.
- MILÀ I FONTANALS, M., *De la poesia heroico-popular castellana*, Barcelona, 1874 (ed. M. de Riquer/J. Molas, Barcelona, 1959).

- _____. *Observaciones sobre la poesía popular*, ? (1853), pp. 62-4 (reimp. a *Obras Completas*, VI, 1895, p. 52).
- MONTGOMERY, Th., "The Cid and the Count of Barcelona", *HR*, 30 (1962).
- NICOLAU D'OLWER, Ll., "L'Escola Poètica de Ripoll en els Segles X-XIII", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1915-19; publ. 1923), pp. 3-84 (= NICOLAU-1923).
- *RICHTHOFEN, E.v., "Cataluña y los percursores de la épica románica", *Actes del III Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica* (Toronto, 1982), Barcelona (1983), pp. 91-86.
- *_____, *Nuevos estudios épicos medievales*, Madrid (1970).
- RUBIO GARCIA, L., *Estudios sobre la Edad Media española*, Murcia (1974), pp. 246-48.
- *SMITH, C., *Estudios cidianos*, Madrid (1977) (cap. 4 essencialment, però en general tota l'obra; recopilació de treballs anteriors).
- _____, "Latin Histories and Vernacular Epic in Twelfth-century Spain: Similarities and Style", *BHS*, 48 (1971), pp. 1-19 (trad. com a cap. 4 d'*Est. cid.*, vid. supra).
- _____, "The Dating and Relationship of the 'Historia Roderici' and the 'Carmen Campi Doctoris'", *OLIDANT*, 9 (1982), pp. 99-112.
- *_____, *The Making of the 'Poema de mio Cid'*, Cambridge (1983) (ed. esp. *La creación del Poema de mio Cid*, Barcelona, 1985, pp. 66-97).
- TOVAR, A., "Campidoctor, Campiductor, Campidoctus", *Correo erudito*, II, (1944), pp. 11-12.
- UNIETO, A., *El Cantar de Mio Cid y algunos Problemas Históricos*, València (1973), pp. 163-170.
- *WRIGHT, R., *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France*, Liverpool, 1982.
- *_____, "The first poem on the Cid - The 'Carmen Campi Doctoris'", *ARCA. Classical and Medieval Texts. Papers of the Liverpool Latin Seminar*, 3 (1979), pp. 213-248. (= WRIGHT-1979).